

Werpachowski C., Brzosko E. 1998. Kosaciec bezlistny *Iris aphylla* w Biebrzańskim Parku Narodowym. *Chrońmy Przyr. Ojcz.* 5, 3: 61–64.

Zarzycki K., Szelaąg Z. 1992. Czerwona lista roślin naczyniowych zagrożonych w Polsce. W: *Lista roślin zagrożonych w Polsce* (red. Zarzycki K., Wojewoda W., Heinrich Z.). Inst. Bot. im. W. Szafera, PAN, Kraków.

Żurek S. 1975. Geneza zabagnienia Pradoliny Biebrzy. *Prace Geogr.* 110.

OCHRONA ROŚLIN I GRZYBÓW

Stan populacji pierwiosnki omączonej *Primula farinosa* na stanowisku w Beskidzie Sądeckim

Pierwiosnka omączona *Primula farinosa* L. to drobna bylina. Z różyczki liści mających 2–5 cm długości, rozłożonych na powierzchni gleby, po dolnej stronie wyraźnie omączonych, wyrasta pęd kwiatostanowy wysokości 5–30 cm. Zakończony jest niewielkim baldaszkem złożonym z kilku lub kilkunastu kwiatów różowej lub różowofioletowawej barwy. Owocem jest wielonasienna torebka. Roślina rozmnaża się wyłącznie przez nasiona. Jej siedliskiem są eutroficzne młaki niskoturzycowe; uważana jest za gatunek charakterystyczny rzędu zespołów *Caricetalia davallianae*. Jest rośliną wczesnowiosenną – optimum jej kwitnienia przypada na pierwszą połowę maja. Nasiona dojrzewają w lipcu.

Primula farinosa ma rozległy zasięg geograficzny. Występuje w znacznej części Europy, na Syberii i Dalekim Wschodzie sięgając aż po Kamczatkę (Hultén, Fries 1986). Europejska część zasięgu obejmuje kraje nadbałtyckie, środkową część Wysp Brytyjskich, Niż Środkowo-europejski oraz góry środkowej i południowej Europy. Stanowiska niziowe łączące północną i górską część areалу mają charakter reliktowy.

Na znacznej części swego europejskiego zasięgu pierwiosnka omączona traci stanowiska i uważana jest za gatunek zagrożony. Na przykład na terenach należących do zlewiska Bałtyku jej status przedstawia się następująco: w Finlandii i na obszarze Szlezwika-Holsztynu wyginęła, na Litwie, w okręgu kaliningradzkim, w Polsce, Meklemburgii i Danii należy do gatunków ginących lub narażonych na wyginięcie. Jedynie na Łotwie i w okręgu leningradzkim oraz na wyspie Öland jej stopień zagrożenia jest niższy (gatunek rzadki lub wymagający troski); w Estonii i Szwecji jest lokalnie zagrożona (Ingeborg et al. eds). Podobnie wygląda sytuacja u naszych południowych sąsiadów: wyginęła w Czechach (Čeřovský

i in. 1999), a według niektórych autorów na Słowacji także jest zagrożona (Dostál 1989).

W Polsce pierwiosnka omączona od wielu lat podlega ochronie prawnej (Rozporządzenie ... 1983, 1995), nie zmniejszyło to jednak stopnia jej zagrożenia. Na liście gatunków zagrożonych (Zarzycki, Szelaąg 1992) znajduje się w grupie ponad 50 taksonów uznanych za ginące – E. Została także opisana w *Polskiej czerwonej księdze roślin* (Kaźmierczakowa 1993). Według kryteriów nowej klasyfikacji wprowadzonej przez Światową Unię Ochrony Przyrody (IUCN Red List... 1994), w naszym kraju należy ją zaliczyć do taksonów krytycznie zagrożonych – CR.

Pierwiosnka omączona jest w Polsce rośliną niezwykle rzadką. Notowana była na dziewięciu stanowiskach, w większości niżowych, gdzie miała charakter reliktu glacialnego. Doniesienia o jej występowaniu na niżu znaleźć można w dawnej literaturze botanicznej – najstarsze pochodzą jeszcze z XVIII w., ostatnie z lat 30. naszego wieku. Stanowiska te dawno już zanikły. Jedyne do dziś istniejące miejsce jej występowania leży w obrębie karpackiego fragmentu zasięgu. Zostało ono odnalezione przez znanego łąkarza prof. Jana Kiełpińskiego w 1959 r. Znajduje się w paśmie Radziejowej w Beskidzie Sądeckim, na wysokości około 800 m n.p.m., obecnie w granicach Popradzkiego Parku Krajobrazowego. Pierwiosnka rosła tu na dość rozległej młacie w zespole *Valeriano-Caricetum flavae*, na śródleśnej polanie, na zboczu o nachyleniu 10–15° i ekspozycji południowej. Wzdłuż młaki sączyły się drobne ciekiki. Stanowisko to zostało dokładnie opisane przez Zaboklicką (1964). Autorka nie oceniła wielkości populacji, pisze jedynie o „stosunkowo dużej obfitości” pierwiosnki. O liczebności populacji wnioskować można tylko pośrednio. W zdjęciu fitosocjologicznym, wykonanym w 1961 r., roślina występowała z ilościowością 2, pokrywała więc od 5 do 25% analizowanej powierzchni, co przy jej niewielkich rozmiarach wskazuje na dużą liczbę osobników. Z kolei na zdjęciu fotograficznym zamieszczonym w wymienionej pracy, obejmującym niewielką część metra kwadratowego, widać około 40 kwiatostanów. Młaka miała około 600 m², a w okresie kwitnienia różowe kwiatostany pierwiosnki nadawały jej oryginalny aspekt. Z wszystkich tych faktów można wnosić, że populacja pierwiosnki składała się wówczas z wielu tysięcy osobników.

W latach 60. stwierdzono, że rośliny atakowane są przez głównię *Urocystis primulicola* – rzadki gatunek pasożytniczego grzyba, spotykanego wcześniej w Polsce tylko na pierwiosnce lekarskiej *Primula veris*, który niszczy owocostany i nasiona. W 1968 r. niemal wszystkie kwiatostany pierwiosnki omączonej pokryte były nalotem główgni (Kucmierz 1971).

Zbierając materiały do *Polskiej czerwonej księgi roślin* odwiedziłam stanowisko wiosną 1989 r. Stwierdziłam wówczas, że w pewnym oddaleniu, nieco poniżej stanowiska pierwiosnki znajdują się zabudowania pasterskie

z dość licznym stadem owiec, a także kilkoma sztukami krów i koni. Młaka była odwadniana; wykopano w niej dół głębokości około metra, a jego ściany wzmocniono drewnianymi balami. Zbierająca się w zbiorniku woda wykorzystywana była do pojenia owiec i bydła wypasanego na zboczach oraz pobierana do gospodarstwa. Mimo szczypty wody, młaka była wilgotna, miejscami podtopiona. Wielkość populacji pierwiosnki oceniałam wówczas na kilka tysięcy osobników. Zajmowana przez nią powierzchnia nie uległa zmianie w stosunku do lat 60., nadal liczba kwitnących roślin była tak duża, że kwiatostany pierwiosnki nadawały młace różowe zabarwienie. Struktura populacji była prawidłowa – ogromną większość stanowiły osobniki juwenilne i płonne. Aby ocenić rolę pasożytniczego grzyba, przeprowadziłam dodatkowe obserwacje w końcu lipca. Rośliny były w stadium owocowania. Niestety, większość owocostanów opleciona była siecią grzybni, a nasiona uległy zniszczeniu.

Ostatnio skontrolowałam stanowisko pierwiosnki w maju 2000 r. Już na pierwszy rzut oka widoczne były znaczne niekorzystne zmiany. Przeważającą część młaki, całkowicie osuszoną, opanowały łany sitowia leśnego *Scirpus sylvaticus* lub roślinność łąkowa. Wilgotne pozostały jedynie brzegi drobnych cieków sączących się wzdłuż zbocza oraz obniżenie pozostałe po pierwotnym ujęciu wody. Nieco poniżej młaki usytuowano nowe ujęcie – wkopano dwa betonowe kręgi oraz zamontowano urządzenie ściągające wodę i odprowadzające ją do wspomnianego gospodarstwa. Jedynym korzystnym zjawiskiem, związanym zresztą z prowadzonym tam wypasem, było dość duże naruszenie darni w pobliżu cieków przez krowy. Miejsca zryte racicami krów i pozbawione zwartej pokrywy roślinnej są bowiem potencjalnym siedliskiem umożliwiającym pojawienie się nowych osobników pierwiosnki. Rozwój siewek nie jest możliwy w zwartej darni, a tym bardziej w miejscach pokrytych grubą warstwą martwych szczątków roślinnych.

Podczas ostatniej obserwacji roślina znajdowała się w pełni kwitnienia, a liczba osobników była tak niewielka, że z łatwością dawały się policzyć. Naliczono ich zaledwie około 250. Niemal zupełnie nie odnotowano siewek i młodych osobników płonnych – tych ostatnich znaleziono zaledwie kilkanaście.

Pierwiosnka omączona powinna się stać tzw. gatunkiem specjalnej troski Popradzkiego Parku Krajobrazowego. Bez podjęcia bowiem zdecydowanych działań zmierzających do odtworzenia stosunków wodnych dawniej panujących w młace, szansa utrzymania ostatniego w Polsce stanowiska tego gatunku w dłuższej perspektywie czasowej wydaje się niewielka. Jeśli nie podejmie się żadnych działań zabezpieczających, to osuszanie młaki będzie się nasilać; nastąpi dalsze zmniejszenie powierzchni z zespołem *Valeriano-Caricetum flavae*, a jego miejsce zajmą z czasem zbiorowiska łąkowe o zwartej i bujnej runi, co z kolei ograniczy

mikrosiedliska dostępne dla tej drobnej i stosunkowo słabej konkurencyjnie rośliny. Dodatkowym czynnikiem utrudniającym rozmnażanie się pierwiosnki jest atakujący ją pasożytniczy grzyb. W obecnej sytuacji niezbędne jest zabezpieczenie nasion w banku genów gromadzonym w Ogrodzie Botanicznym PAN w Powsinie. Ponadto wskazana byłaby uprawa rośliny w alpinarium w Zakopanem i w innych ogrodach botanicznych. Można także rozważyć utworzenie stanowisk zastępczych w granicach Parku.

Róża Kaźmierczakowa

PIŚMIENNICTWO

Čeřovský J., Feráková V., Holub J., Maglocký Š., Prochazká F. 1999. Červená kniha ohrožených a vzácných druhov rastlin a živočíchov SR a ČR. Vol. 5, Vyššie rastliny. Príroda a. s., Bratislava.

Dostál J. 1989. Nová květena ČSSR. Academia, Praha.

Hultén E., Fries M. 1986. Atlas of North European vascular plants. Koeltz Scientific Books, Königstein.

Ingelög T., Andersson R., Tjernberg M. (eds) 1993. Red data book of the Baltic region. Part 1. Swedish Threatened Species Unit, Uppsala.

IUCN Red List Categories 1994. IUCN Species Survival Commission, Gland.

Kaźmierczakowa R. 1993. *Primula farinosa* L. – pierwiosnka omączona. W: Polska czerwona księga roślin (red. Zarzycki K., Kaźmierczakowa R.). Inst. Bot. im. W. Szafera, PAN i Inst. Ochr. Przyr., PAN, Kraków.

Kućmierz J. 1971. *Urocystis primulicola* P. Magnus w Polsce. Acta Mycol. 7: 27–30.

Rozporządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 30 kwietnia 1983 r. w sprawie wprowadzenia gatunkowej ochrony roślin. Dz. U. nr 25, 1983, Warszawa.

Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 6 kwietnia 1995 r. w sprawie ochrony gatunkowej roślin. Dz. U. nr 41, z dnia 18.04.1995, Warszawa.

Zaboklicka L. 1964. Nowe stanowisko pierwiosnki omączonej (*Primula farinosa* L.) w Polsce. Fragm. Flor. et Geobot. 10, 4: 473–483.

Zarzycki K., Szelağ Z. 1992. Czerwona lista roślin naczyniowych zagrożonych w Polsce. W: Lista roślin zagrożonych w Polsce (red. Zarzycki K., Wojewoda W., Heinrich Z.). Inst. Bot. im. W. Szafera, PAN, Kraków.